

DOI: 10.31648/PW.7669

ANATOLIY ZAHNITKO | АНАТОЛІЙ ЗАГНІТКО

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7398-6091>

Vasyl' Stus Donetsk National University

ZHANNA KRASNOBAYEVA-CHORNA | ЖАННА КРАСНОБАЄВА-ЧОРНА

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7819-8094>

Vasyl' Stus Donetsk National University

СОРОМ І ВІНА В ЕМОЦІЙНІЙ КАРТИНІ СВІТУ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ФРАЗЕМІКИ)

Shame and guilt as fragments of the emotive world's image (on the material of Ukrainian phrasemics)

ABSTRACT: The article belongs to the series of publications devoted to the investigation of fundamental human emotions represented in Ukrainian phrasal verbs. The article examines the psychophysiological patterns of emotions of shame and guilt in Ukrainian phraseology. The subject of the article includes denotation phrases of shame and guilt in the Ukrainian language. A parametric analysis of the semantic structure of the phrase is used as the main method. In Ukrainian phraseology, the studies of the pantomimic expressions of shame and guilt are consistent with cross-cultural explorations and descriptions of fundamental human emotions actualized in kinesthetic phrases. Vegetative body reactions to shame are represented by heat and redness. The eyes, face and body are the main non-verbal indicators of shame and guilt. However, the loci of shame are the soul and the heart. In the Ukrainian culture, there is a connection between shame and public opinion and reputation. Shame and guilt threaten with a potential loss of reputation. The emotion of guilt is also predicated by the intention to 'scapegoating' and marked by negative concepts (swamp, dirt, mud, sludge).

KEYWORDS: emotion, emotive world's image, psychophysiological pattern of emotion, guilt, shame, phraseme

1. Постановка проблеми

Інтенсивне розширення меж фраземіки в ХХІ ст., зумовлене прагненням фразеологів до фундаментального опису знань про людину, сприяє формуванню нових напрямків: фраземна емотиологія, аксіофраземна прагматика, когнітивно-функційний напрям пареміології тощо. Саме у фраземіці найбільш експліцитно відображена специфіка пізнавального й емоційного досвіду певного етносу. Важливу роль у таких дослідженнях відіграють питання мови опису та мови вираження емоцій (див. Камалова | Берестнев 2019, 353).

У сучасному мовознавстві чітко простежувані дві тенденції вивчення емоцій: 1) опрацювання емоційних концептів на різних рівнях мови (Красавский 2001; Апресян 2011) та 2) побудова семантичного поля емоційної сфери (напр., фразеосемантичне поле 'емоції людини' в перській та українській (Охріменко 2011), у білоруській (Доўгаль 2019) мовах; фраземосемантичне поле 'емоційний стан людини' у французькій мові (Новицкая 2008), тематичне поле 'почуття й емоційні стани' в творах В. Реймонта (Własczyk 2018)) та ін. Сучасні лінгвістичні студіювання емоцій сорому й вини визначувані авторськими спробами моделювання відповідних концептів із опертям на опис традиційних складників концепту, виділення основних когнітивних моделей, актуалізацією зіставного аспекту, напр.: 1) крос-культурне дослідження російських і німецьких концептів 'сором' і 'вина' як багатовимірних вербалізованих конструктів людської свідомості (Дженкова 2005); 2) психічні, релігійно-етнічні, соціальні, культурні й естетичні реалізації емоції в рамках концепту 'сором' у сербській мові (Ристић 2006); 3) теоретична модель концепту 'сором' у рамках когнітивно-дискурсивної парадигми (Калинина 2009); 4) порівняльне дослідження російських та англійських особистісно-емоційних концептів 'гордість' і 'сором' як складних, багатовимірних вербалізованих конструктів людської свідомості (Малахова 2009); 5) порівняльний лінгвокультурологічний аналіз (семантичний, функційний і статистичний) емоційних концептів 'сором', 'вина', 'каяття' у німецькій і російській мовних культурах (Колиева 2010); 6) специфіка мовних засобів вербалізації морально-етичних концептів 'гріх' і 'сором' як репрезентантів національної лінгвоментальності (Вдовиченко 2015) і под.

Опис фундаментальних емоцій людини, на нашу думку, актуалізує необхідність уведення поняття 'психофізіологічний патерн емоції' (ПФПЕ) як складника емоційної картини світу (ЕКС). Психофізіологічний патерн емоції кваліфікуємо як набір стереотипних фізіологічних, психологічних, поведінкових реакцій або послідовностей дій суб'єкта емоції. Емоційну картину світу позиціонуємо як фрагмент мовної картини світу (з акцентуванням уваги на постулаті О. Кіклевича про те, що «канон цінностей становить фундамент» останньої (Kiklewicz 2019, 285)). За робочу приймаємо дефініцію В. Шаховського «ЕКС являє собою емоційне осмислення й чуттєве сприйняття об'єктів довкілля, які через імплікацію послідовних процесів концептуалізації, категоризації та вербалізації відображені в мові» (Шаховский 2019, 41). Укладання ПФПЕ у фраземіці постає а) можливим лише під час інтегрованого вивчення психологічної, мовної, етнічної сутності певної емоції та б) значущим для розуміння й опису мовного матеріалу у власне-лінгвістичному, лінгвокультурологічному та комунікативному аспектах, а також для практики лексикографування емоцій.

Актуальність статті визначується зацікавленнями лінгвістів внутрішнім світом людини та важливістю вивчення емоцій сорому та вина, які в силу соціокультурної релевантності знаходять відображення у мовній свідомості та комунікативній поведінці людини, проте їхня репрезентація у фраземіці української мови залишається маловивченою.

Мета статті: опрацювати психофізіологічні патерни емоцій сорому та вина в українській фраземіці. Успішна реалізація мети передбачає вирішення таких завдань: 1) окреслити кваліфікаційні ознаки та функції емоцій сорому й вина в психології; 2) встановити комплекс зовнішніх (пантоміміка) і внутрішніх (вегетатика) реакцій емоцій сорому й вина в українській фраземіці; 3) схарактеризувати соціальний контекст емоцій сорому й вина в українській фраземіці.

Об'єктом дослідження постає фраземний рівень ЕКС. Предметом – фраземи на позначення сорому та вина в українській мові. Матеріал статті становлять 41 фразема із семантикою сорому й 129 мікроконтекстів їхнього вживання та 27 фразем із семантикою вина і 66 мікроконтекстів їхнього використання. Ілюстративний корпус фраземного рівня ЕКС формують 564 фраземи на позначення 11 фундаментальних емоцій людини, за класифікацією К. Изарда, (страх (96 фразем і 405 мікроконтекстів), здивування (75 фразем і 237 мікроконтекстів), збентеження (64 фраземи і 223 мікроконтексти), гнів (61 фразема і 215 мікроконтекстів), страждання (54 фраземи і 200 мікроконтекстів), радість (49 фразем і 265 мікроконтекстів), зацікавлення (44 фраземи і 188 мікроконтекстів), сором (41 фразема і 129 мікроконтекстів), презирство (30 фразем і 165 мікроконтекстів), вина (27 фразем і 66 мікроконтекстів), відраза (23 фраземи і 40 мікроконтекстів)), дібраних шляхом суцільного обстеження з академічного словника фразеологізмів української мови (Винник 2003), а також понад 2000 мікроконтекстів їхнього вживання. Джерельна база вміщує також матеріали Українського національного лінгвістичного корпусу Українського мовно-інформаційного фонду НАН України.

Методологічну базу статті становлять основні положення психології емоцій (Изард 2012; Ильин 2016), лінгвокультурології емоцій (Wierzbicka 1997) й аксіофраземної прагматики (Kosmeda | Zahnitko | Krasnobaieva-Chorna 2019; Загнітко | Краснобаєва-Чорна 2020).

Під час опрацювання психофізіологічних патернів сорому та вина в українській фраземіці застосовано загальнонаукові (спостереження, аналізу й синтезу, дефініційно-поняттєвий та описовий методи, метод вибірки, елементи статистичного методу і под.) та спеціальні (методи компонентного та контекстуально-інтерпретаційного аналізів, параметричний аналіз семантичної структури фраземи) методи. Параметричний аналіз семантичної структури фраземи передбачає виділення макрокомпонентів, що відображають структуру фраземного значення за типами репрезентованої інформації:

а) денотативний (йому відповідає позначуване як об'єктивно наявний клас ознак, що задає «контури» фрагмента дійсності); б) граматичний (відображає граматичні, або кодові, властивості фразем); в) оцінний (несе інформацію про цінність відображуваного денотатом, де суб'єкт-оцінювач співвідносить із ціннісною картиною світу все, що відбувається в світі та зафіксоване у фраземах); г) мотиваційний (апелює до внутрішньої форми та національно-мовної картини світу); ґ) емоційний (об'єднує всю інформацію, що співвідноситься з почуттям-відношенням суб'єкта до позначуваного та виявляється на шкалі 'схвалювати – не схвалювати'); д) стилістичний (передає функційно-стилістичну маркованість фраземи, що регулюється фактами соціального характеру та вказує на 'доречність – недоречність' використання фраземи) компоненти.

2. Психологія сорому та вини: кваліфікація та функційне призначення

У психології емоцій сором належить до категорії базових емоцій, оскільки має специфічне вираження – рухи очей і голови. Ізард уважає, що сором – це усвідомлення власної неумілості, непридатності або неадекватності в певній ситуації або під час виконання певного завдання, супроводжуваного негативним переживанням – прикрістю, занепокоєнням або тривогою (Ізард 2012, 342). О. Боголюбова й О. Кисельова зараховують сором до групи емоцій самоусвідомлювання (англ. 'self-conscious emotions'), які відрізняються від базових емоцій зв'язком із процесами самоосмилювання (вина, збентеження, гордість, заздрість), і визначають сором як емоцію, глибоко вкорінену в систему соціальних відносин (Боголюбова | Киселева 2015, 40).

На перший погляд, сором має для людини лише негативне значення. Проте така оцінка, за Є. Ільїним, не зовсім коректна, оскільки сором може виконувати життєво важливі функції (Ільїн 2016, 122-124): 1) сором робить людину сприйнятливою до емоцій і оцінок інших (він переконує членів колективу, що ця людина реагує на критику), тобто сором сприяє розвитку й підтримці конформності щодо групових норм. Він також сприяє товариськім діючим як обмежувач егоцентризму й егоїзму, і в такий спосіб заохочує прагнення до створення позитивних відносин з іншими людьми; 2) посилює самокритику, змушує усвідомлювати свої внутрішні суперечності, що сприяє формуванню адекватнішого образу 'я' (людина починає краще розуміти, як вона виглядає в очах інших); 3) відіграє роль «внутрішнього» покарання, що визначає його значущість у мотиваційному процесі. Також, на думку психологів, емоція сорому зумовлює зниження самооцінки та негативно впливає

на якість контакту з іншими людьми (Kleszczewska-Albińska | Albiński 2009, 92); може мати і конструктивне, і дезадаптивне значення для розвитку особистості (Czub | Brzezińska 2013).

Психологи наголошують на тісному зв'язку між соромом і виною, які разом із горем і гнівом формують комплекс тривожності (за: Изард 2012). Проте зауважують, що сором може виявлятися через будь-які помилки, тоді як вина виникає під час порушень морального, етичного чи релігійного характеру, причому в ситуаціях, де суб'єкт відчуває особисту відповідальність. Ільїн розглядає вину винятково як відображення совісті (Ильин 2016). Зауважимо, що вина не має чіткого мімічного або пантомімічного вираження. І. Ананова (2019, 30-31) позиціонує вину як складний психічний феномен і визначає емоційний комплекс, властивий для переживання вини: 1) емоції різної модальності (депресивної, тривожної, фобічної, агресивної та ін.); 2) соматичні почуття й вегетативні прояви; 3) оцінні почуття, що відображають ставлення до вчинку та корелюють із совістю, відповідальністю, нормативністю; 4) почуття, що відображають емоційне та ціннісне ставлення до себе й до інших; 5) «мотиваційні» почуття; 6) почуття, еквівалентні копінг-поведінці.

Отже, психологічні механізми сорому й вини ґрунтовані на певних афективно-когнітивних структурах, що дає змогу позиціонувати ці емоції як такі, що рефлектують дійсність, виражають ставлення людини до вчинків. Розбіжності аналізованих емоцій визначаються векторністю: сором як орієнтир на зовнішню оцінку значущого для людини оточення та вина як внутрішній цензор, що має підґрунтям інтерналізовані норми поведінки, як орієнтир на самооцінку індивіда.

3. Пантоміміка та вегетатика сорому та вини в українській фраземіці

Сором і вина як значущі складники емоційної комунікації ґрунтовані на генетично запрограмованих та універсальних поведінкових комплексах (П. Екман, Е. Еріксон) – кінематичних виразах фундаментальних емоцій, представлених у рамках студіювання кінематичними фраземами. Останні визначаємо, за Г. Демиденко, як «стігкі словосполучення, план вираження яких репрезентований різними невербальними засобами маніфестації міжособистісної взаємодії, тобто будь-якими комунікативно значущими рухами» (Демиденко 2016, 46). Так, зовнішніми вираженнями сорому та вини, зафіксованими у фраземіці, постають:

1) опускання голови:

- а) соматизм *очі*: *потупити очі [в землю]* ('дивитися вниз від сорому, ніяковості і т. ін.; засоромитися, зніяковіти'); *опустити* | *опустити очі*

[в землю, додолу]; *опустити зір; спускати очі додолу, опустити очиці в землю* ('відчуваючи незручність, сором, збентеження і т. ін., дивитися вниз; засоромитися, знітитися') (контексти 1-4).

- (1) Він замовк, потупив очі в землю (Панас Мирний).
- (2) Гашіца ..., опустивши очі додолу, червоніла (М. Коцюбинський).
- (3) – Сьогодні до одної [дівчини] ходять, а завтра до другої. – Я до одної ходжу, – сказав я й опустив зір (Є. Гуцало).
- (4) Дівчата соромливо спускали очі додолу (І. Нечуй-Левицький).

Зауважимо, що сором маркований очима: *сором їсть (криє) очі* ('хтось мучиться, страждає від докорів совісті; кому-небудь дуже соромно') (контексти 5-6):

- (5) [Гнат:] Одну хвилину мені жаль Софії і сором їсть очі, а другу... другу – вся душа, всі думки у Варки! (І. Карпенко-Карий).
- (6) Як дізнаються, бува? Ото дівка? З паничем цілуватися?! Матінко!.. І Христя чує, як її обличчя горить-палає, як її очі сором криє (Панас Мирний).

б) соматизм *ніс: ніс під себе* ('засоромитися, злякатися') (контекст 7):

- (7) Наче й чоловік щирий, а як прийдеться до діла, то й ніс під себе (Сл. Б. Грінченка).

2) відведення погляду: *не сміти (не могли) дивитися в очі* ('відчувати перед кимсь велику гризоту, сором за яку-небудь провину'); *згубити очі* (2) ('дуже засоромитися, знякковіти'); *не знати, куди дівати | подіти (діти) очі [від сорому]* ('дуже соромитися, перебувати в незручному становищі перед ким-небудь у зв'язку з провиною, осудом і т. ін.') (контексти 8-11):

- (8) Перед панами мала [Зоня] упокорений вид, а тітці своїй не сміла в очі дивитись (Леся Українка).
- (9) – Як твої справи? – сказав мені Олекса. – Тезиси [тези] готові? Я, згубивши очі, почав нишпорити по кишенях, шукаючи міфічні тезиси (Л. Первомайський).
- (10) Жартам і сміху не було кінця. Центром їх, розуміється, була Маруся; вона, бідна, буквально не знала, куди очі дівати (Г. Хоткевич).
- (11) Він і не знав, куди йому очі діти: заморгав, поблід та швидше меж [між] народ... (Г. Квітка-Основ'яненко),

пор. також: *відкрито глянути у вічі* ('не соромитися перед ким-небудь за свої вчинки'); *дивитися [прямо (зі спокійною совістю, сміливо і т. ін.)] в очі* ('не відчувати своєї провини перед кимсь, не соромитися за свої дії, вчинки') (контексти 12-13):

- (12) Сумніви весь час тривожили, чи саме так треба жити, щоб ти відкрито могла глянути в вічі і капітанові, і тому безногому... Мамайчукові (О. Гончар).
- (13) [Мандрика:] Я зразу хотів сказати.. вам, що я дуже радий, що могу чесно дивитися вам в очі (О. Довженко), пор. також (контекст 14):
- (14) Дівчата винувато і злякано переводили очі з одного [чоловіка] на другого (С. Васильченко).
- 3) інтенсивні рухи очима: *кліпати (блмати) очима* (1); *попокліпати очима* (тривалий час) ('почувати себе ніяково перед ким-небудь, відчувати сором, провину і т. ін. перед кимсь'); *очі бігають | забігали* (2); *очі забігали, як у Сірка* ('хтось виявляє неспокій, схвильованість, роздратування, провину і т. ін.') (контексти 15-19):
- (15) Мені старому не годиться перед районним секретарем очима кліпати (В. Козаченко).
- (16) – Та й що ж оце, з-за нього [батька] нам перед людьми очима блмати? (Григорій Тютюнник).
- (17) Добре, що я ще грошей од книжника не взяв. Попокліпав би очима, проциндривши чужі гроші (Т. Шевченко).
- (18) – Багачики галасують, а в самих очі бігають, в голові тривога і хвости попідгинали, як ото цуцики (В. Большак).
- (19) – Що ж я там нашкодів, ану скажіть? – Ага! Бач – забігали очі, як у Сірка (С. Васильченко).
- 4) прагнення стиснутися, зробитися маленьким, непомітним: *ладний (ладен, готовий і т. ін.) [тричі] провалитися крізь землю* ('виникає бажання у когось якомога швидше звідкись зникнути (через сором, ніяковість і т. ін.; дуже незручно, неприємно комусь'); *хоч крізь землю провалююся (провалися)* ('дуже неприємно, незручно, соромно і т. ін. комусь') (контексти 20-22):
- (20) Ми стояли червоні, мов два помідори. Ми ладні були крізь землю провалитися (В. Нестайко).
- (21) Йому було так соромно, що він ладен був тричі провалитись крізь землю (О. Довженко).
- (22) [Любов:] Коли б ви знали, як мені часом буває сором при спогадах, просто хоч крізь землю провалитись!.. (Леся Українка).
- 5) втрата самовладання: *піджимати (підгортати, підгинати і т. ін.) | піджати (підгорнути, підігнути, підібгати і т. ін.) хвіст (хвоста)* (1) ('втрачати упевненість, пиху, злякавшись чи засоромившись наслідків своїх дій, вчинків або відчуваючи свою провину'); *переминатися (переступати) | переступити з ноги на ногу* ('тупцюючи, виявляти свою ніяковість, нерішучість, збентеження, розгубленість і т. ін.');
- не знати, на який стілець сісти* ('бути нерішучим, розгубленим, відчувати сором'); *як (мов, ніби*

і т. ін.) *пес після макогона*, зневажл.; *як побитий (побита) собака (пес)* ('усвідомлюючи свою провину; зніяковіло, винувато') (контексти 23-26):

- (23) Почував себе [Гнида] не зовсім добре, винувато підгортав хвоста й віддано лащився до Онохрія Литки (Г. Епiк).
- (24) Джериха розказувала десятий раз, як її син цієї неділі перший раз читав апостола в церкві, як розгортав книжку, ... і як став, і як переступав з однієї ноги на другу, як засоромився й почервонів (І. Нечуй-Левицький).
- (25) Харкевич був певен: Рудь через те й не знає, на який стілець сісти, що вважає себе неправим, але не має мужності визнати цього (С. Голованівський).
- (26) Виговський, як побитий пес, знітився, наче став менший на зріст, упав знесилено у фотель, опустив голову на руки (Н. Рибак).

Веґетатика сорому представлена в українській фраземіці: а) жаром (*як (мов, наче і т. ін.) приском (жаром) обсипати (осипати) | обсипати* (2) ('раптово вразити, схвилювати, засоромити, розсердити і т. ін. кого-небудь') (контекст 27) та б) почервонінням обличчя (*як (мов, наче і т. ін.) окропом ошпарило* ('хтось раптово відчув сильне збентеження, хвилювання, сором і т. ін.; дуже вражений чимсь (перев. несподіваним, небажаним), почервонів')) (контекст 28):

- (27) Мов приском старостів та молодого вража дівка обсипала, стало їм і соромно, і сердито на гаспидську дівку за таку відповідь (Укр. казки).
- (28) Дівчину наче окропом ошпарило від сорому та образи (В. Речмедін).

Із чуттєвим сприйняттям життя пов'язана локативна ознака емоцій сорому й вини в українській фраземіці, оскільки сором і вина – це хвороби душі | серця (*пекти душу (серце)* ('здавати кому-небудь великих моральних страждань; мучити')), визначувані 'пекучістю' і 'палючістю' (контексти 29-30):

- (29) Він мусить змити кров'ю свій пекучий сором (М. Коцюбинський).
- (30) Його [Дороша] охопило почуття палючого сорому, і він довго не міг дивитися в очі людям (Григорій Тютюнник); пор. також (контекст 31):
- (31) Подумати, обміркувавши все, зважити на що-небудь. Сама у своїй голові покопайся, у своїй душі порийся та й спитай себе: чи винувата ти, чи ні? (Панас Мирний).

4. Соціальний контекст емоцій сорому й вини в українській фраземіці

Під час сорому свідомість людини сфокусована на цьому стані або ситуації, в якій вона опинилась. Людині здається, що все приховуване від сторонніх очей, несподівано виставляється на загальний огляд, і вона стає беззахис-

ною та безпомічною, пор.: *виставляти* | *виставити на публіку* ('ганьбити, соромити кого-небудь') (контекст 32):

(32) – Чим я провинився, кого забив або запалив, щоби мене перед цілою громадою виставляли на публіку? (І. Франко).

Межа емоції сорому зумовлена тим, наскільки людина чутлива щодо себе й стосовно думки інших людей. Уникнення сорому може бути потужним мотиватором поведінки, напр.: *не ударити лицем (обличчям) у грязь (у болото)* ('показати себе в чому-небудь з кращого боку; не осоромитися'); *з яким лицем* ('уживається для вираження почуття сорому, незручності, ніяковості і т. ін.') (контексти 33-34):

(33) [Тиберій:] Давайте ж не вдарим лицем в болото і заспіваємо яку-небудь кантату (М. Кропивницький).

(34) [Жірондист:] З яким лицем я буду завтра їхати на гільйотину? Сором всій Жіронді... буде (Леся Українка).

Сором може мати такі причини:

а) критика, презирство, глузування з боку інших або себе самого (контексти 35-36):

(35) Не знають [брати] сердешні, що їм і чинить: ні за що купить і шматка хліба, а попід вікнами собак дратувать – сором (О. Стороженко).

(36) А ви, уряднику, очі свої залили горілкою і дивитесь на світ Божий, як індик. Посоромилися б людей (А. Шиян);

б) усвідомлення того, що висловлене або вчинене недоречне, неправильне або ж непристойне в певній ситуації (контекст 37):

(37) Що ви мене соромите? Що ви тут наказали, – три мішки гречаної вовни? (М. Старицький);

в) розкритий обман (контекст 38):

(38) Всім соромно було визнавати, що їх, мов малих дітей, обкрутив навколо пальця отой довготелесий рідкочубий істерик (П. Загребельний);

г) неспроможність людини в тій чи тій ситуації виконувати обіцянки та зобов'язання (контексти 39-41):

- (39) Бути першим, передовим у боротьбі, змаганні. І йому стало ніяково і соромно за те, що він, Гавриш, який досі вів перед, несподівано здав першість. І кому ж? Постолакові? (Г. Коцюба).
- (40) Найбільший сором – стояти за грубою. Туди ставлять тільки безнадійних дурнів (І. Микитенко).
- (41) О, сором мовчки гинути й страждати, як маєш у руках хоч заржавілий меч. Ні, краще ворогу на одсіч дати. Та так, щоб голова злетіла з плеч! (Леся Українка).

Важливою ознакою публічності вини в українській фраземіці є чітке розмежування своєї та чужої вини з актуалізацією прагнення ‘вважати кого-небудь винним’, що марковано семами негативної оцінки:

а) ‘звинувачувати невинного’ (*валити з хворої голови на здорову* (контекст 42):

- (42) – До цієї каменюки, що в мене на душі, ти теж в якійсь мірі причетний.
– Що ще скажи! – похопивсь Віктор. – Вали з хворої голови на здорову!
(А. Головка);

б) ‘звинувачувати безпідставно’ (*вішати (клеїти) | повісити (наклеїти) ярлик, несхв.*) із акцентуванням уваги на обмовленні, наклепів (*вішати [всіх] собак; котити | покотити бочку*) (контексти 43-45):

- (43) – Газети постарались негайно навісити ярлики і на прем’єра, і на очолювану ним державу (В. Большак).
- (44) – Та ще отой підпал, що за нього він наче в одвіті, наче, справді, не може загорітися так собі. Що ж це, всіх собак тепер на нього вішатимуть?
(М. Олійник).
- (45) Начальник управління котив на нього, Грека, бочку. Це спочатку здивувало Василя Федоровича, а далі обурило (Ю. Мушкетик);

в) ‘звинувачувати несправедливо’ (*складати | скласти вину*) із акцентуванням уваги на забрудненні, зганьбленні й обмовленні та ін. (*ляпати грязюкою (грязю, болотом і т. ін.); місити в грязюці (в грязі, в болоті і т. ін.); мішати з грязюкою; обливати (обкидати, поливати і т. ін.) | облити (обкидати, полити і т. ін.) брудом | болотом, грязюкою і т. ін.*) (контексти 46-48):

- (46) – Бач, десь там двір злодії обікрали, – ніхто не міг на їх напасти слід, тож шандарі вину на мене склали (І. Франко).
- (47) Ось і почнуть дурні язики до небес піднімати Марка, а його місити в грязюці (М. Стельмах).
- (48) [Юрко:] Ну, це вже нахабство! Дівчина в запалі образила його, і він ладен зараз же обкидати її брудом (Я. Мамонтов);

г) 'звинувачувати з осудом' (*вилити (лити) | вилити помий, грубо; вилити помий на голову; облити помями*) (контексти 49-50):

(49) Русевич, виступаючи вдруге, почав з того, що постарався вилити на своїх противників якнайбільше помийв (Ю. Шовкопляс).

(50) – Ти ще відповіси за такі слова і за те, що дівчину облив помями і що силу приклав... (В. Вільний).

5. Висновки та перспективи

Емоції сорому та вини виконують важливі психосоціальні функції (регулятивну та захисну) в житті сучасної людини. У рамках опрацювання ПСФП пантомімічне вираження сорому та вини в українській фраземіці цілком відповідає крос-культурним дослідженням, присвяченим вивченню й опису фундаментальних емоцій людини, й актуалізує кінематичні фрази: миремічні (соматизм *очі*), мімічні (соматизм *ніс*), корпоральні (соматизми *хвіст, ноги* та ін.) – емоція сорому; миремічні (соматизм *очі*) та корпоральні (соматизми *хвіст, ноги* і т. ін.) – емоція вини. Вегетатика сорому представлена жаром і почервонінням обличчя. Основним невербальним показником сорому й вини є *очі*. Локусами емоцій сорому та вини постають *душа* й *серце*.

Соціальний контекст і публічність сорому актуалізують соматизми *лице, обличчя* й відбуваються на стику трьох топіків: 'я' (маркери гризота, докори совісті, докори за негідні вчинки, моральні страждання), 'інший | інші' (маркери осуд, ганьба) та 'ситуація' (здебільшого публічна). Особливу роль відіграє передбачуване сприйняття власної особистості та дій іншої людини. Ситуація, в якій переживається сором, розгортається в контексті міжособистісної взаємодії з виною, несправедливістю, образою, наслідками своїх дій і вчинків, необізнаністю і под. Простежується безпосередній зв'язок сорому з громадською думкою й репутацією, що інтерпретована як потенційна втрата обличчя або брудне обличчя. Емоція вини визначується гострим прагненням 'вважати кого-небудь винним', навіть, безпідставно й несправедливо через обмовлення, наклеп, ганьбу. Така ситуація актуалізує опозицію 'своя | чужа' вина й маркована негативною оцінкою, що посилювана лексемами *болото, бруд, грязь, грязюка, помий*.

Перспективу дослідження вбачаємо в подальшому визначенні специфіки психофізіологічних патернів емоцій сорому та вини в зіставному аспекті, а також в опрацюванні комплексу тривожності (сором, вина, горе і гнів) на фраземному рівні емоційної картини світу, формуванні реєстру індикаторів вербалізації сорому у фраземіці одно- та різносистемних мов.

Бібліографія

- АНАНОВА, І. (2019), Емоційний феноменологічний зміст переживання почуття провини. В: Проблеми сучасної психології. 46, 11-39. [Ananova, I. (2019), Emotsiynnyu fenomenolohichnyu zmist perezhyvannya pochuttya provyny. In: Problemy suchasnoyi psykholohiyi. 46, 11-39.]
- АПРЕСЯН, В. Ю. (2011), Опыт кластерного анализа: русские и английские эмоциональные концепты. В: Вопросы языкознания. 2, 63-68. [Apresyan, V. Yu. (2011), Opyt klasterного анализа: russkiye i angliyskiye emotsional'nyye kontsepty. In: Voprosy yazykoznaneya. 2, 63-68.]
- БОГОЛЮБОВА, О. Н. | КИСЕЛЕВА, Е. В. (2015), Переживание стыда: качественный анализ нарративов. В: Вестник Санкт-Петербургского государственного университета. Серия 12: Психология. Социология. Педагогика. 1, 38-52. [Bogolyubova, O. N. | Kiseleva, Ye. V. (2015), Perezhivaniye styda: kachestvennyu analiz narrativov. In: Vestnik Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya 12: Psikhologiya. Sotsiologiya. Pedagogika. 1, 38-52.]
- ВДОВИЧЕНКО, Н. В. (2015), Вербалізація морально-етичних концептів в українській мовній картині світу. Одеса. [Vdovychenko, N. V. (2015), Verbalizatsiya moral'no-etychnykh kontseptiv v ukrayins'kiy movniy kartyni svitu. Odesa.]
- ВИННИК, В. О. (ред.) (2003), Словник фразеологізмів української мови. Київ. [Vynnyk, V. O. (ed.) (2003), Slovnyk frazeolohizmiv ukrayins'koji movy. Kyiv.]
- ДЕМИДЕНКО, Г. (2016), Паралінгвальні фразеологізми в українській етнокультурі. Кривий Ріг. [Demydenko, H., (2016), paralinval'ni frazeolohizmy v ukrayins'kiy etnokul'turi. Kryvyy Rih.]
- ДЖЕНКОВА, Е. А. (2005), Концепты “Стыд” и “Вина” в русской и немецкой лингвокультурах. Волгоград. [Dzhenkova, Ye. A. (2005), Kontsepty “Styd” i “Vina” v russkoy i nemetskoy lingvokul'turakh. Volgograd.]
- ДОЎГАЛЬ, А. (2019), Фразеалагізми са значэннем эмоцый у беларускай мове. В: Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. 35, 41-50. [Dowhal', A. (2019), Frazyealahizmy sa znachennyem emotsyy u byelaruskay movye. In: Komparatyvni doslidzhennya slov'yans'kykh mov i literatur. 35, 41-50.]
- ЗАГНИТКО, А. | КРАСНОБАЄВА-ЧОРНА, Ж. (2020), Емотивний профіль гніву в українській фразеології. W: Przegląd Wschodnioeuropejski. XI (2), 433-444. [Zahnitko, A. | Krasnobayeva-Chorna, Zh. (2020), Emotyvnnyu profil' hnivu v ukrayins'kiy frazeolohiyi. In: Przegląd Wschodnioeuropejski. XI (2), 433-444.]
- ИЗАРД, К. (2012), Психология эмоций. СПб. [Izard, C. (2012), Psikhologiya emotsiy. SPb.]
- ИЛЬИН, Е. П. (2016), Психология совести: вина, стыд, раскаяние. СПб. [Il'in, Ye. P. (2016), Psikhologiya sovesti: vina, styd, raskayaniye. SPb.]
- КАЛИНИНА, В. В. (2009), Эмоционально-этический концепт SHAME и его когнитивно-дискурсивный потенциал. Иркутск. [Kalinina, V. V. (2009), Emotsional'no-eticheskiy kontsept SHAME i yego kognitivno-diskursivnyu potentsial. Irkutsk.]
- КАМАЛОВА, А. | БЕРЕСТНЕВ, Г. (2019), Эмоции как предмет лингвистического изучения (на материале русского языка). В: Przegląd Wschodnioeuropejski. X (2), 349-360. [Kamalova, A. | Berestnev, G. (2019), Emotsii kak predmet lingvisticheskogo izucheniya (na materiale russkogo yazyka). In: Przegląd Wschodnioeuropejski. X (2), 349-360.]
- КОЛИЕВА, И. Г. (2010), Имена концептов эмоций Scham | стыд, Schuld | вина, Reue | раскаяние в немецком и русском языках. Владикавказ. [Koliyeva, I. G. (2010), Imena kontseptov emotsiy Scham | styd, Schuld | vina, Reue | raskayaniye v nemetskom i russkom yazykakh. Vladikavkaz.]
- КРАСАВСКИЙ, Н. А. (2001), Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах. Волгоград. [Krasavskiy, N. A. (2001), Emotsional'nyye kontsepty v nemetskoy i russkoy lingvokul'turakh. Volgograd.]
- МАЛАХОВА, С. А. (2009), Личностно-эмоциональные концепты «гордость» и «стыд» в русской и английской лингвокультурах. Волгоград. [Malakhova, S. A. (2009), Lichnostno-

- emotsional'nyye kontsepty «gordost'» i «styd» v russkoy i angliyskoy lingvokul'turakh. Volgograd.]
- НОВИЦКАЯ, Т. (2008), Концептуальная структура ФСП «Эмоциональное состояние человека» во фразеологической подсистеме французского языка. Москва. [Novitskaya, T. (2008), Kontseptual'naya struktura FSP «Emotsional'noye sostoyaniye cheloveka» vo frazeologicheskoy podsysteme frantsuzskogo yazyka. Moskva.]
- ОХРИМЕНКО, М. (2011), Склад фразеосемантичного поля «емоції людини» (на матеріалі сучасних перської і української мов). В: Вісник Львівського університету: Серія філологічна. 54, 130-137. [Okhrimenko, M. (2011), Sklad frazeosemantychnoho polya «emotsiyi lyudynu» (na materialy suchasnykh pers'koyi i ukrayins'koyi mov). In: Visnyk L'vivs'koho universytetu: Seriya filolohichna. 54,130-137.]
- РИСТИЇ, С. (2006), Концепт емоції «стида» у српском језику. В: Предраг Пипер (уредник), Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика. Београд, 261-281. [Ristiћ, S. (2006), Kontsept yemotsije «stida» u srpskom jeziku. In: Predrag Piper (ed.), Kognitivnolingvistička proučavanja srpskogo jezika. Beograd, 261-281.]
- ШАХОВСКИЙ, В. И. (2019), Эмоциональная картина мира в вербальной презентации. В: Мир русского слова. 1, 35-43. [Shakhovskii, V. I. (2019), Emotsional'naya kartina mira v verbal'noy prezentatsii. In: Mir russkogo slova.]
- WŁASZCZYK, M. (2018), Słownictwo z zakresu uczuć i stanów emocjonalnych w powieściach obyczajowych Władysława Stanisława Reymonta. Poznań.
- СЗУБ, Т. | BRZEZIŃSKA, A. I. (2013), Regulacyjna wartość emocji wstydu w procesie kształtowania się tożsamości. W: Psychologia Rozwojowa, 1 (18), 27-43.
- КИКЛЕВИЧ, А. (2019), Польская и русская школы культурной лингвистики: сходство и различие подходов. W: Przegląd Wschodnioeuropejski. X (2), 273-292. [Kiklewicz, A. (2019), Pol'skaya i russkaya shkoly kul'turnoy lingvistiki: skhodstvo i razlicheye podkhodov. In: Przegląd Wschodnioeuropejski. X (2), 273-292.]
- KLISZCZEWSKA-ALBIŃSKA, A. | ALBIŃSKI, R. (2009), Wstyd i poczucie winy w teorii i badaniach. W: Psychologia Jakości Życia. 8 (1), 83-100.
- КОМЕДА, Т. | ЗАХНИТКО, А. | КРАСНОБАЙЕВА-ЧОРНА, Ж. (2019), Delineation of Linguopersonology and Linguoaxiology. Poznań.
- WIERSZKA, A. (1997), Understanding Cultures through Their Key Words: English, Russian, Polish, German and Japanese. New York.

